

*Marek Ćwiklicki**

Przesłanki stosowania teorii ugruntowanej w naukach o zarządzaniu

1. Wprowadzenie

Tworzenie teorii można uznać za desygnat nauki. W przypadku nauk o zarządzaniu występuje jednak problem z jednoznacznym określeniem tożsamości, co wywołuje wątpliwości związane z wyborem metodologii badawczej. Dotyczy to przede wszystkim sposobów wnioskowania indukcyjnego i dedukcyjnego oraz badania empirycznego. Zagadnienie tożsamości nauk o zarządzaniu potwierdza ich interdyscyplinarność, co staje się niezależnym przedmiotem rozważań.

Z tego względu naukowcy wciąż poszukują sposobów, które można aplikować do odmiennych sfer zarządzania organizacjami. W Polsce, co zostanie przedstawione w niniejszej pracy, można zaobserwować dominację podejścia dedukcyjnego i zalecanie badań ilościowych. Tymczasem badania jakościowe, a wśród nich teoria ugruntowana, również znajdują swoje zastosowanie w zarządzaniu. Niski stopień rozpowszechnienia tej metody w krajowej literaturze może być wynikiem opóźnionej o 42 lata polskiej edycji pionierskiej pracy z tego tematu autorstwa B.G. Glasera i A.L. Straussa¹.

Głównym celem opracowania jest prezentacja idei teorii ugruntowanej na tle charakterystyki metodologii nauk o zarządzaniu, która potwierdzi adekwatność jej aplikacji do tej dyscypliny. Ze względu na ograniczenia edytorskie powyższa kwestia została jedynie skrótowo przedstawiona, bez aspiracji do pełnego opisu dyskursu metodologicznego.

* Dr, Katedra Metod Organizacji i Zarządzania, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie.

¹ Glaser B.G., Strauss A.L., *Odkrywanie teorii ugruntowanej*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2009.

2. Formułowanie teorii w naukach o zarządzaniu

Problem wyboru metodologii wynika ze splatania się dwóch zagadnień. Jak zauważa A. Czech „odrębną kwestią jest tworzenie wiedzy, czym innym zaś problem jej uzasadnienia”¹. Autor powołuje się na określenie metody naukowej według J. Kemeny, w której tworzenie teorii odbywa się drogą indukcji, a uzasadnia się ją za pomocą dedukcji.

S. Chełpa podejmując rozważania na temat indukcji i dedukcji w zarządzaniu z punktu widzenia teorii i praktyki stwierdza na podstawie studiów literaturowych, że zasadniczą metodą badawczą w naukach o zarządzaniu, które można uznać za aposterioryczne, jest indukcja². Dodaje on, że zarządzanie jest nauką empiryczną i do pozyskiwania danych może korzystać zarówno z nomotetycznego, jak i idiograficznego postępowania badawczego, czyli korzystać z badań ilościowych i jakościowych. S. Chełpa przychyliła się do wniosku, że zarządzanie jako nauka nie musi wypracować własnej oryginalnej metodologii, a korzystać z eklektyzmu, umożliwiającego zastosowanie takiej metody badawczej, która pozwoli rozwiązać problem.

Taka specyfika zarządzania powoduje, że wytwarzana wiedza nie ma charakteru prawdy absolutnej i ponadczasowej. Raczej, według S. Chełpy, „nauka o zarządzaniu tworzy teorie (...) fragmentaryczne, odnoszące się do pewnych warunków, (...) prawdziwie opisujące i wyjaśniające rzeczywistość, ale tylko w niektórych jej obszarach oraz w pewnych odcinkach czasowych i sytuacjach”³.

3. Obiekcje stosowania indukcji

Według A. Czecha indukcja w naukach o przedsiębiorstwie, a szerzej w naukach społecznych, była wszechobecna, jednak na skutek jej krytyki przez K. Poppera, zaczęła być zastępowana przez dedukcję. Ponieważ

¹ Czech A., Dedukcja vs indukcja w nauce o przedsiębiorstwie, w: Nowe kierunki w zarządzaniu przedsiębiorstwem – między teorią a praktyką, (red.) H. Jagoda, J. Lichtarski, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. O. Langego we Wrocławiu, Nr 1014, Wydawnictwo AE im. O. Langego we Wrocławiu, Wrocław 2004, s. 117.

² Chełpa S., Indukcja i dedukcja w zarządzaniu – problem teorii i praktyki, w: Nowe kierunki w zarządzaniu przedsiębiorstwem – między teorią a praktyką....., op. cit. s. 101.

³ Chełpa S., op .cit., s. 106.

zdaniem A. Czecha nauki społeczne, w tym ekonomia, korzystała z metodologii indukcyjnej od dawna, to trudno było przestawić się na metodologię hipotetyczno-dedukcyjną. Zaczęto więc, jak to określa autor, opracowywać „wyrafinowane zabiegi”, takie jak: łagodniejsze podejście do weryfikacji, wystarczające spełnianie kryteriów konfirmacji, powszechne zaakceptowanie kategorii uprawdopodobnienia, włączenie terminów obserwacyjnych w struktury dedukcyjne prawomocnej wiedzy teoretycznej, które usprawiedliwiały stosowanie indukcji⁴.

W indukcji ze względu na kryterium kierunku weryfikacji hipotezy określa się mianem *ex post*, tj. mają one postać uogólnionych wniosków indukcyjnych. Stwierdza się, że są one wyprowadzone z faktów niedostatecznie licznych i niereprezentatywnych⁵. Fakty „niedostatecznie liczne i niereprezentatywne” nie oznaczają, iż sformułowane hipotezy są nieprawdziwe, co wynika z odmiennego kierunku empirycznego pozyskiwania wiedzy. Są one wynikiem abdukcji, czyli rezultatem wyjaśnienia zaobserwowanych faktów.

4. Krytyka dezyderatu stosowania badań ilościowych w naukach o zarządzaniu

W.J. Wesołowski twierdzi, że nowoczesne zarządzanie jest oparte na metodach ilościowych, a tezy udowodnione metodami deterministycznymi, powodując, że nabiera ono cech nauk ścisłych⁶. W. Czakon podaje, że obecnie metody ilościowe są bardziej rozpowszechnione w zarządzaniu⁷.

Jednakże powyższe podejście do badań jest kwestionowane. Jak zauważa Ł. Sułkowski „w zarządzaniu często pokutuje mitologia scjentyzmu”, skutkująca uporczywymi próbami zastosowania modeli matematycznych⁸. Według niego „(...) wśród specjalistów od

⁴ Czech A., op. cit., s. 125.

⁵ Por.: Adamkiewicz-Drwiłło H.G., Współczesna metodologia nauk ekonomicznych, Wyd. Dom Organizatora TNOiK, Toruń 2008, s. 73; Stachak S., Podstawy metodologii nauk ekonomicznych, Wyd. Książka i Wiedza, Warszawa 2006, s. 90.

⁶ Wesołowski W.J., Zasady prowadzenia badań w naukach o zarządzaniu. *Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa*, nr 9, 2007, s. 4.

⁷ Czakon W., Łabędzie Poppera – case studies w badaniach nauk o zarządzaniu, *Przegląd Organizacji*, nr 9, 2006, s. 9.

⁸ Sułkowski Ł., Neopozytywistyczna mitologia w nauce o zarządzaniu, *Organizacja i*

zarządzania panuje przekonanie podkreślające wysoką wartość metod, wyników i wniosków kwantyfikowalnych. Owe pomiary miałyby stanowić namiastkę «metody naukowej» przyrodoznawstwa znajdującą odzwierciedlenie w zarządzaniu. Stąd prawdopodobnie preferencja dla metod reprezentatywnych statystycznie wyrażająca się przekonaniem, że jedynie dysponując badaniami opartymi na próbie losowej można prowadzić do uogólnień. (...) Jednocześnie wielu badaczy podważa wartość lub po prostu nie zna metod jakościowych, wykorzystywanych w naukach społecznych»⁹.

Ścisła realizacja postulatu falsyfikacjonizmu oznacza, że wystarczy znaleźć jeden przypadek, które danej hipotezie zaprzecza, aby ją obalić. Zdaniem Ł. Sułkowskiego „zarządzanie nie spełnia nawet nieco słabszych kryteriów stawianych przez falsyfikacjonizm”¹⁰.

D. Silverman zauważa, że procedury doboru próby adekwatne dla badań ilościowych są zazwyczaj niedostępne na gruncie badań jakościowych, ponieważ można stworzyć reprezentatywną grupę przypadków, ale „(...) jej wielkość będzie tak znaczna, że uniemożliwi ten rodzaj intensywnej analizy, który zazwyczaj preferują badacze posługujący się tą metodą naukową”¹¹.

5. Teoria ugruntowana jako przykład podejścia indukcyjno-abdukcyjnego w tworzeniu teorii

W przedstawiony powyżej charakter tworzenia teorii w zarządzaniu, w którym powinno się uwzględniać indukcję i badania jakościowe wpisuje się metoda teorii ugruntowanej (*Grounded Theory*) opracowana przez B.G. Glasera i A.L. Straussa w 1967 r. Ich zdaniem formułowanie teorii może nastąpić dopiero po przeprowadzeniu badań empirycznych, na podstawie, których formułuje się pewne przypuszczenia, weryfikowane w ciągu dalszych badań. K. Konecki, który jest najbardziej znanym w Polsce propagatorem tej teorii wyjaśnia, że budowanie teorii zgodnie z tą metodologią jest procesem. „Teoria wyłania się tutaj, w trakcie

Kierowanie, nr 1 (115), 2004, s. 11.

⁹ Sułkowski Ł., op.cit., s. 9.

¹⁰ Sułkowski Ł., op.cit., s. 6.

¹¹ Silverman D., Prowadzenie badań jakościowych, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2008, s. 169.

systematycznie prowadzonych badań terenowych, z danych empirycznych, które bezpośrednio odnoszą się do obserwowanej części rzeczywistości społecznej. Hipotezy, pojęcia i własności pojęć są budowane w trakcie badań empirycznych oraz w trakcie badań są one modyfikowane i weryfikowane. Tak więc budowanie teorii jest ściśle związane z samym długotrwałym procesem badawczym¹².

Oznacza to, że w teorii ugruntowanej nie następuje weryfikacja wcześniej sformułowanych hipotez na podstawie później zgromadzonych danych, co z punktu widzenia tradycyjnej metody naukowej można uznać za herezję. Jak pisze K. Konecki: „Metodologia teorii ugruntowanej była próbą opozycji wobec tradycyjnych, akademickich metod („zza biurka”) budowania teorii” i wobec tzw. teoretycznego kapitalizmu, który włacza „(...) w utarte ścieżki i kanony opisu rzeczywistości, niszcząc innowacyjność i możliwości «odkrywania» nowych teorii”¹³. Wymieniony autor powołuje się na B. Glasera: „Zwolennik metodologii ugruntowanej nie jest teoretycznym niewolnikiem”¹⁴. W teorii ugruntowanej zaleca się nawet maksymalne ograniczenie tzw. prekonceptualizacji zamierzeń badawczych.

Teoria ugruntowana nie ma jednej ustalonej postaci¹⁵. K. Konecki uznaje jej opis przez B.G. Glasera i A.L. Straussa jako wczesną fazę rozwoju, który zmodyfikowali A.L. Strauss i J. Corbin. Inną, znaną alternatywną jej wersję przedstawia K. Charmaz¹⁶. Bez względu na różnice, zdaniem K. Charmaz można wskazać wspólne punkty charakterystyczne dla teorii ugruntowanej.

¹² Konecki K., *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2000, s. 26.

¹³ Konecki K., *op.cit.*, s. 26.

¹⁴ Glaser B.G., *Theoretical Sensitivity*, The Sociology Press, San Francisco 1978, s. 9, cyt. za Konecki K., *op.cit.*, s. 26.

¹⁵ Niniejsza praca nie ma celu pełnego przedstawiania teorii ugruntowanej wraz z różnymi jej wariantami, a jedynie jej główną ideę, którą można odnieść do specyfiki nauk o zarządzaniu.

¹⁶ K. Charmaz nazywa swoje podejście konstruktywistyczną teorią ugruntowaną, którą przeciwstawia obiektywistycznym i pozytywistycznym założeniom (Charmaz K., *Teoria ugruntowana w XXI wieku. Zastosowanie w rozwijaniu badań nad sprawiedliwością społeczną*, w: *Metody badań jakościowych*, (red.) N.K. Denzim i Y. S. Lincoln, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2009b, s. 711-712).

Teoria ugruntowana ma swoją poprzedniczkę, równie często stosowaną w analizie danych jakościowych, tj. analityczną indukcję. W tym podejściu poszukuje się wyjaśnienia poprzez analizę studiów przypadków do momentu, w którym znaleziony przypadek nie pasuje do hipotezy. Jeśli nowe dane nie potwierdzają hipotezy następuje albo jej przeformułowanie, które potwierdza taki przypadek, albo jej przededefiniowanie, które wyjaśnia przyczynę nie uwzględnienia go¹⁷.

Głównymi elementami teorii ugruntowanej są: teoretyczne próbkowanie, kodowanie, teoretyczne nasycenie i ciągłe porównanie¹⁸.

Przez teoretyczne próbkowanie rozumie się proces zbierania danych w celu generowania teorii, w którym zbiera się, koduje i analizuje dane, a następnie decyduje, jakie dane należy zebrać w dalszej kolejności, aby rozwinąć powstającą teorię¹⁹. Jest to proces ciągły, w przeciwieństwie do tradycyjnego doboru próby badawczej, w którym pozyskiwanie danych wynika z kształtowania się teorii.

Kodowanie polega na podziale danych na części, którym nadaje się nazwy. W badaniach ilościowych zbiera się dane, które pasują do danej kategorii, natomiast w teorii ugruntowanej dane są interpretowane na podstawie kodów odpowiadających teorii. Kody pozwalają porządkować dane w ramach kategorii, ale jednocześnie są podstawą do jej zmiany na skutek ciągłego porównania. Pewne podobieństwo do kodowania w ujęciu Straussa i Corbin wykazuje metoda KJ²⁰, również pochodząca z badań etnograficznych. W wyjaśnieniu i wypełnianiu kategorii służy pisanie not (*memo-writing*), które K. Charmaz uważa za „główną metodą teorii ugruntowanej, ponieważ zachęca do analizy danych i kodów na wczesnym etapie procesu badawczego”²¹.

Teoretyczne nasycenie odnosi się do kodowania danych i teoretycznego próbkowania. Oznacza ono osiągnięcie punktu, w którym stworzone kategorie odpowiadają powstałej teorii, dlatego dalsza ich

¹⁷ Bryman A., Bell E., *Business Research Methods*, 2nd Ed., Oxford University Press, Oxford, 2007, s. 582-583.

¹⁸ Por.: Bryman A., Bell E., op.cit.; Charmaz K., op.cit. 2009a; Glaser B.G., A.L. Strauss, op. cit.

¹⁹ Glaser B.G., Strauss A., op.cit., s. 41.

²⁰ Jej opis Czytelnik może znaleźć w pracy autora: Ćwiklicki M., *Metoda KJ w rozwiązywaniu problemów jakościowych*, *Problemy Jakości*, nr 1, 2007

²¹ Charmaz K., op.cit., 2009a, s. 97.

analiza jest zbędna, jak i każde następnie zgromadzone dane nie powodują zmian w tychże kategoriach. W przypadku zbierania danych jest to punkt, w których nowe dane nie dostarczają nowych informacji i nie przyczyniają się do zmian w powstałej teorii.

Ciągłe porównanie to utrzymanie bliskości danych i kategorii, pozwalające na zapewnienie zbieżności koncepcji i kategorii z ich określającymi elementami.

W wyniku ciągłego i iteracyjnego procesu badawczego następuje tworzenie coraz bardziej ogólnych idei, ściśle związanych z zebranymi danymi (rysunek 1). Pierwsze pojawiają się pojęcia, czyli nazwy, etykiety danych, z których powstanie teoria na skutek kodowania. Następnie formułuje się kategorie, odpowiadające rzeczywistemu zjawisku, będące zatem pojęciem na wyższym stopniu abstrakcji. Te pierwsze wyniki tworzenia teorii uważa się za najważniejsze²². Atrybuty lub aspekty kategorii nazywa się właściwościami. Na ich podstawie można formułować hipotezy, czyli początkowe przeczucia o związkach między pojęciami. Jednak w teorii ugruntowanej hipoteza ma odmienny charakter. „Hipoteza w tradycyjnym sensie wymaga *pomiaru siły związku* pomiędzy zmiennymi, które mogą być skonceptualizowane. W metodologii teorii ugruntowanej nie chodzi o pomiar, a o ugruntowane empirycznie wskazanie na istnienie relacji pomiędzy pojęciami”²³. Dobrze rozwinięte kategorie, systematycznie powiązane między sobą, tworzą ramę teoretyczną wyjaśniającą zjawisko, czyli teorię. Jest to tzw. teoria średniego zasięgu. Przez to pojęcie rozumie się koncepcję, która nie jest całościowym modelem czy systemem, a jedynie pragmatycznym rozwiązaniem i ich uogólnieniem w konkretnych warunkach²⁴. Wyróżnia się dwa rodzaje teorii: rzeczową (*substantive*) i formalną. Pierwsza dotyczy określonego problemu w konkretnym obszarze, natomiast druga odnosi się do kilku rzeczowych obszarów badania²⁵.

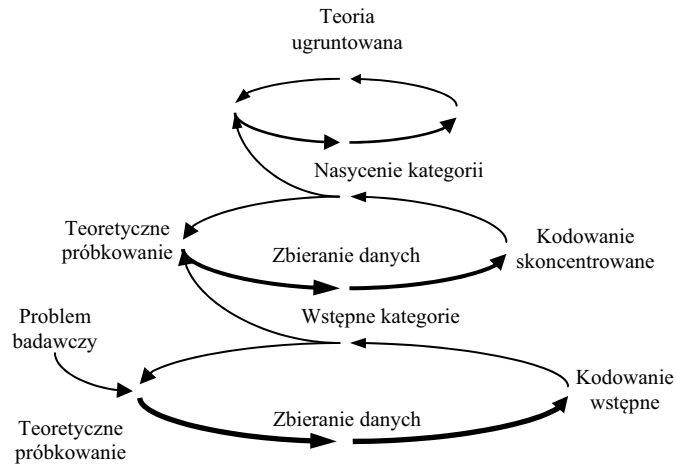
²² Bryman A., Bell E., op. cit., s. 589.

²³ Konecki K., op.cit., s. 30.

²⁴ Merton R.K., Teoria socjologiczna i struktura społeczna, PWN, Warszawa 1982, s. 61-63, cyt. za: Sułkowski Ł., op.cit., s. 12

²⁵ Glaser B.G., Strauss A.L., op.cit., s. 31-39; Charmaz K., op.cit., 2009a, passim;

Rys. 1. Idea konstruowania teorii ugruntowanej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Bryman A., Bell E., *Business Research Methods*, 2nd Ed., Oxford University Press, Oxford, 2007; 5. Charmaz K., *Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2009a.

Teoria ugruntowana spotkała się z krytyką. Pierwszym stawianym zarzutem było stwierdzenie, że nie jest możliwe zawieszenie świadomości i przekonań podczas procesu badawczego. Sposób, w jaki badacz zbiera dane, wpływa na to, jakie zjawiska zobaczy, jak, gdzie i kiedy je dostrzeże i jakie wnioski z nich wyciągnie²⁶. Jak podaje A. Czech, nawiązując do K. Poppera: „Podchodząc do przedmiotu badań, uczony kieruje się posiadaną wiedzą, będącą dziedzictwem jego poprzedników i własnych studiów. Jest empirycznie swoją całościową wiedzą uwarunkowany”²⁷.

Kolejny zarzut dotyczył podziału danych, który może powodować utratę kontekstu. Ze względu na wąski zakres teorii dotyczący konkretnego zjawiska, nie pozwala na wyjaśnienie szerszych zagadnień. Dodatkowo iteracyjność postępowania powoduje, że nie można z góry

²⁶ Charmaz K., op.cit., 2009a, s. 25.

²⁷ Czech A., op.cit., s. 125.

określić czasu trwania badań. Jest to o tyle istotne, że w przypadku starań o dofinansowanie w konkursach, powinno podać się zarówno harmonogram, efekty badań, jak i wskazać podstawy wcześniejszych badań.

6. Zakończenie

Charakterystyka teorii ugruntowanej pozwala wyjaśnić, dlaczego dokonuje się jej aplikacji w naukach o zarządzaniu. Najczęściej powoływane są przesłanki wskazane przez K. Locke, według której teoria ugruntowana umożliwia przede wszystkim: ująć złożoność organizacyjną, powiązać teorię z praktyką, ułatwić teoretyczną pracę w tych obszarach, które nie zostały dobrze zbadane przez innych naukowców²⁸.

Nie mniej jednak analiza dotychczas przeprowadzonych badań z wykorzystaniem teorii ugruntowanej w zarządzaniu prowadzi do wniosku, że występuje między nią a tą nauką brak zgodności²⁹. R. Jones i G. Noble wskazują za przyczynę tego stanu stosowanie różnych modeli tej metody, a w konsekwencji swobodę w jej faktycznej aplikacji, w tym wyborze metod pomocniczych. Dlatego też przed próbą zastosowania teorii ugruntowanej do rzeczywistych badań należy pamiętać o podstawach tej metody oraz różnych „szkołach” powstałych po 1967 r., rozwijanych niezależnie.

Bibliografia

1. Adamkiewicz-Drwiłło H.G., Współczesna metodologia nauk ekonomicznych, Wyd. Dom Organizatora TNOiK, Toruń 2008
2. Bryman A., Bell E., Business Research Methods, 2nd Ed., Oxford University Press, Oxford 2007
3. Charmaz K., Teoria ugruntowana w XXI wieku. Zastosowanie w rozwijaniu badań nad sprawiedliwością społeczną, w: Metody badań jakościowych, (red.) N.K. Denzim i Y. S. Lincoln, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2009b
4. Charmaz K., Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2009a

²⁸ Locke K., Grounded Theory in Management Research, Sage Publications Ltd., London 2001.

²⁹ Jones R., Noble G., Grounded theory and management research: a lack of integrity?, Qualitative Research in Organizations and Management: An International Journal, Vol. 2 No. 2, 2007, s. 98.

5. Chełpa S., Indukcja i dedukcja w zarządzaniu – problem teorii i praktyki, w: Nowe kierunki w zarządzaniu przedsiębiorstwem – między teorią a praktyką, (red.) H. Jagoda, J. Lichtarski, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. O. Langego we Wrocławiu, Nr 1014, Wydawnictwo AE im. O. Langego we Wrocławiu, Wrocław 2004
6. Czakon W., Łabędzie Poppera – case studies w badaniach nauk o zarządzaniu, Przegląd Organizacji, nr 9, 2006
7. Czech A., Dedukcja vs indukcja w nauce o przedsiębiorstwie, w: Nowe kierunki w zarządzaniu przedsiębiorstwem – między teorią a praktyką, (red.) H. Jagoda, J. Lichtarski, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. O. Langego we Wrocławiu, Nr 1014, Wydawnictwo AE im. O. Langego we Wrocławiu, Wrocław 2004
8. Ćwiklicki M., Metoda KJ w rozwiązywaniu problemów jakościowych, „Problemy Jakości”, nr 1, 2007
9. Glaser B.G., Strauss A.L., Odkrywanie teorii ugruntowanej, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2009
10. Glaser B.G., Theoretical Sensitivity, The Sociology Press, San Francisco 1978
11. Konecki K., Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2000
12. Jones R., Noble G., Grounded theory and management research: a lack of integrity?, Qualitative Research in Organizations and Management: An International Journal, Vol. 2 No. 2, 2007
13. Locke K., Grounded Theory in Management Research, Sage Publications Ltd., London 2001
14. Merton R.K., Teoria socjologiczna i struktura społeczna, PWN, Warszawa 1982
15. Silverman D., Prowadzenie badań jakościowych, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2008
16. Stachak S., Podstawy metodologii nauk ekonomicznych, Wyd. Książka i Wiedza, Warszawa 2006
17. Sułkowski Ł., Neopozytywistyczna mitologia w nauce o zarządzaniu, Organizacja i Kierowanie, nr 1 (115), 2004
18. Wesołowski W.J., Zasady prowadzenia badań w naukach o zarządzaniu, Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa, nr 9, 2007

Marek Ćwiklicki

Prerequisites of Applying Grounded Theory in Management Research

(Summary)

In the paper the Grounded Theory and its application to management research is discussed. First, the issue of knowledge creating in management science is presented. Next, the scientific approach for creating and confirming theory is presented based on induction and abduction as a proper direction of problem solving in management. As the result the qualitative methods are preferred and on this background methodology of the Grounded Theory is described, with its critics and prerequisites of applying to management research